

Hamidjon Homidiy
90 yoshda

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

Filologiya fanlari doktori, professor Hamidjon Homidiy tavalludining
90 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan

MUMTOZ ADABIYOTNING DOLZARB MUAMMOLARI

nomli respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami

Toshkent
24-oktyabr, 2025-yil

4. Мирзааҳмедова М. Хожанинг “Мақсад ул-атвор” достони // Ўзбек тили ва адабиёти. — Тошкент. 1980. — № 5. — 68-б.

5. Пошшоҳўжа. “Мифтоҳ ул-адл” ва “Гулзор” дан парчалар”. Нашрга тайёрловчи: Зоҳидов В., Ғаниева С. — Тошкент, 1962. — 56-б.

6. Тоҳиржонов А. Хожанинг янги топилган асари. // Ўзбек тили ва адабиёти. 3-сон. — Тошкент, 1975. — Б. 70.

7. Ҳасанхўжа Нисорий. Музақкири аҳбоб. (Дўстлар ёдномаси). Тазкира. Форс тилидан Исмоил Бекжон таржимаси. — Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1993. — 344 б.

XIX ASR OXIRI — XX ASR BOSHLARI QO‘QON ADABIY MUHITI VA MUQIMIY IJODINI O‘RGANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Quldosh **PARDAYEV,**

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
professori, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya

XIX asr oxiri — XX asr boshlari Qo‘qon adabiy muhiti va Muqimiy ijodi nazariy-metodologik tamoyillar asosida tadqiq qilingan. Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy asarlarining nashrlari matnini shoir dastxat bayozlari bilan qiyoslaganda, aksariyat she‘riy asarlar matni asliyatga muvofiq emasligi aniqlangan. Chunki sho‘ro davri mafkurasi talabidan kelib chiqib, shoirning diniy-tasavvufiy mavzudagi she‘rlari tahrirga uch-rab, qisqartirilgani, hajviy asarlar matnidagi kuchli ijtimoiy tanqidiy bayt va bandlar ham tushirib qoldirilgani, natijada, tahrir qilingan asarlar mazmun-mohiyatga zid talqin qilini dalillangan.

Kalit so‘zlar: *Satira, nashr, shoir, misra, bayt, adabiy muhit, uslub, talqin, tahrir, qo‘lyozma, g‘azal, she‘r.*

Milliy adabiyotimiz tarixida XIX asr oxiri — XX asr boshlari Qo‘qon adabiy muhiti ijodkorlari adabiy merosi alohida ahamiyatga ega. Ushbu adabiy muhit namoyandalari ijodini o‘zbek matnshunosligi mezonlari asosida xolis va ilmiy asosda o‘rganish dolzarb vazifalaridandir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 24 maydagi PQ—2995-sonli “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida belgilanganidek: “...tarixiy-madaniy merosimiz namunalari har tomonlama chuqur o‘rganish, buyuk alloma va mutafakkirlarimizning jahon ilm-fani va sivilizatsiyasi rivojiga qo‘shgan beqiyos hissasini targ‘ib etish, shu asosda yurtdoshlarimiz, avvalo, yosh avlodimizni xalqimizning buyuk ma’naviy merosiga hurmat, ona yurtimizga mehr va sadoqat ruhida tarbiyalashga qaratilgan ishlarning natijadorligini tubdan oshirish” yechimini kutayotgan muammolardandir.

XIX asr oxiri — XX asr boshlari Qo‘qon adabiy muhiti va Muqimiy ijodini o‘rganish maqsadini amalga oshirishda metodologik asos vazifasini o‘tovchi tamoyillarni quyidagicha belgilash maqsadga muvofiq, deb o‘ylaymiz:

1. Ijodkor va u yashagan ijtimoiy-tarixiy muhitning o‘zaro munosabatini haqqoniy belgilash.
2. Adabiy merosi o‘rganilayotgan ijodkor dunyoqarashini baholashda mezonning to‘g‘ri tanlanishi.
3. Adabiy manbadagi talqinlarning asliyatga muvofiqligi.
4. Ijodkor asarlarining bugungi globallashuv davridagi adabiy-estetik tafakkur takomiliga ta’siri.

Tabiiyki, ushbu tamoyillar nisbiy xarakterga ega va ilmiy haqiqatni to‘liq qamrab olishni da’vo qilmaydi. Agar muayyan yangi ilmiy xulosalarga olib kela olsa, ular o‘z oldiga qo‘yilgan vazifani ado etgan bo‘ladi. Ularni birma-bir tahlil etishga harakat qilamiz.

Ijodkor va u yashagan ijtimoiy-tarixiy muhitning o‘zaro munosabatini haqqoniy belgilash. Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy va XIX asr oxiri — XX asr boshlari Qo‘qon ijtimoiy-tarixiy muhiti masalasi shu paytgacha xo-

lis va mufassal o'rganilgan, deyish qiyin. Sho'ro davridagi tadqiqotlarda bu mavzuga o'sha davr hukmron mafkurasi talablari asosida yondashilgan va Muqimiy demokratik adabiyot vakili sifatida isyonkor shoir o'laroq talqin etilgan. Uning hajviy asarlari ham adabiy-estetik qonuniyatlar asosida emas, sinfiy-mafkuraviy asosda baholangan. Mustaqillik zamonida yaratilgan "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti" darsligida shoir adabiy merosi nisbatan xolis ilmiy yoritilgan, deyish mumkin. Professor Begali Qosimov shoir va ijtimoiy muhit munosabatlari masalasiga quyidagicha munosabat bildiradi: "Shoirlardan Muqimiy, bir tomondan, mumtoz adabiyotimizdagi eng yaxshi an'analarni davom ettirdi. Ikkinchi yoqdan, rus istilosi tufayli ijtimoiy hayotda kechayotgan o'zgarishlarni adabiyotga olib kirdi. Masalan, zavod-fabrikalar ishga tushib, ishchilar sinfining maydonga chiqishi, tili, dini, urf-udumlari, hatto hayot tarzi keskin farq qiluvchi Yevropaning Turkistonga kirib kelishi va buning mahalliy xalqqa, uning turmushiga yetkazgan ta'siri, yevropalashuv tomon qo'yilgan qadamlarning yaxshi-yomon jihatlari tahlili ilk dafa Muqimiy ijodida aks etdi. Muqimiy yangilana boshlagan adabiyotning g'oya va mazmunigagina emas, shaklu ifodalariga ham ma'lum yangiliklar kiritdi. Hajvga alohida e'tibor berdi. Ijtimoiy fikrga, jamiyat tanqidiga maxsus diqqatni qaratdi"[1: 31]. Shunga qaramay, darslik mualliflari: "Shoir bosib o'tgan murakkab ijodi yo'l va uning sermazmun adabiy merosini mustaqillik, Millat va Vatan manfaatlari nuqtai nazaridan qayta ko'zdan kechirish va xulosalar chiqarishga ehtiyoj bor"ligini alohida ta'kidlaydi. Bunday deyilishi zamirida yetarli asoslar bor. Negaki, Muqimiy asarlarining matnlari ustida maxsus tadqiqotlar olib borilishi zarurligi, asliyatga muvofiq matnga ega bo'lmay turib, ishonchli ilmiy xulosalar chiqarish imkonsiz ekani ham bu fikrni tasdiqlaydi. "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti" darsligining ancha puxta yozilganini ta'kidlagan professor Muhammadjon Imomnazarov: "Ammo, to'g'risini aytganda, kitobdagi "Muqimiy" maqolasi "Furqat" va "Muhyi Xo'qandiy" maqolalariga nisbatan ancha "vazni yengilroq" tuyuladi. Mazmun jihatdan ham Muqimiy haqidagi maqolada biror yangilik sezilmaydi" [2:131], deya munosabat

bildiradi. Bu munozaralar shunchaki paydo bo'lgan emas. Haqiqatan, Muqimiy adabiy merosi, shoir shaxsi va u yashagan ijtimoiy-tarixiy muhit munosabatlari yangicha asoslarda yoritilishi — zamon talabi.

Bu davr adabiyotining sho'rolar davridagi noxolis talqinlari xususida professor Sh.Yusupov bunday yozgan edi: "...XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi o'zbek adabiyoti tarixini yoritishda ham shu boshi berk ko'chaga kirib qolindi. Bu davr adabiyotidan hajv yozgan (demokrat), rus fan texnika madaniyatiga xayrixohlik bilan qaragan (ma'rifatparvar) bir necha qalam sohibi g'arazli maqsadlar bilan ajratib olinib, hammaga ko'z-ko'z qiladigan yuksaklikka chiqarib qo'yildi. ...Ular bilan bir davrda yashab, birgalikda ijod qilgan, fikr ko'lami va badiiy mahorati jihatidan ulardan aslo kam bo'lmagan Muhyi, Qoriy Xo'qandiy, Nisbatiy, Havoiy-Umidiy, Haziniy, Qunduziy kabi... nihoyatda boy adabiy xazinamizni shunaqangi chalakam-chatti qilib ko'rsatish bu xazina haqida o'quvchilarda qanday chalkash taassurot qoldirgani o'z-o'zidan ayon" [3: 68].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar ham ijodkor va u yashagan ijtimoiy-tarixiy muhitning o'zaro munosabatini haqqoniy belgilash nechog'liq zarur ekani ni ko'rsatib turibdi. Zero, Muqimiy o'z asarlarida o'sha davr ijtimoiy-siyosiy hayotiga faol munosabat bildirdi. Turkistonda Rusiya joriy etgan saylov tizimi jamiyat hayotini izdan chiqargani, poraxo'rlikni avj oldirgani haqida yozdi. Ta'rix janriga oid "Tarixi favti noibi Toshkandiy" asarida asli qo'qandlik bo'lsa-da, Toshkentning ko'zga ko'ringan oqsoqollaridan sanalgan, biroq mustamlakachilarga qarshi bosh ko'targani uchun sudlanib, surgun qilingan In'omxo'ja Umryoxo'jayevning o'limini shahidlik deya baholaydi. Hajviy asarlarida o'z shaxsiy manfaatini Vatan va millat taqdiridan ustun qo'ygan mahalliy amaldorlarning kirdikorlarini ayovsiz fosh etadi. Shu bois Muqimiydek o'z davrining atoqli namoyandasi adabiy merosini tadqiq qilishda shoirning o'sha davr ijtimoiy-siyosiy muhiti bilan munosabatlarini haqqoniy belgilash muhim ilmiy xulosalarga olib kelishi tayin.

Adabiy merosi o'rganilayotgan ijodkor dunyoqarashini baholashda mezonning to'g'ri tanlanishi. Metodologik ahamiyatga ega bo'lgan bu ma-

sala XIX asr oxiri — XX asr boshlarida yashab ijod etgan barcha ma’rifatparvarlar adabiy merosini tadqiq etishda muhim o‘rin tutadi. Muqimiy dunyoqarashi zamondosh shoiru adiblar tomonidan munosib baholangan. Husaynquli Muhsiniyning “Qasida hozo bajihati Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy” sarlavhali qasidasi, Kamina, Yoriy, Mavlaviy Yo‘ldosh, Sulaymonquli Rojiiy va Oshiq Maxdum O‘shiyning qasida, marsiya, ta’rix janrlaridagi she’rlarida Muqimiy dunyoqarashi badiiy lavhalarda yoritilgan. Zufarxon Javhariyning “Guzorishi holi Muqimiy Farg‘oniy” manzumasi ham shoirga berilgan munosib baho, deyish mumkin. “Ayniqsa, Muhsiniyning qasidasi shoir hayotligi davrida bitilgani bilan alohida ahamiyat kasb etadi. U Muhsiniyning 1897-yilda tasnif etilgan “Ilk devon”ining 80^{a-b}-varaqlaridan o‘rin olgan. Zamonasidagi ahli donish va ahli fazl orasida Muqimiy qanchalik hurmat-e’tibor qozongani qasidaning quyidagi misralarida yaqqol bayon qilingan:

*Zubdai davron Xo‘qand ichra xud yakto Muqim,
Ahli donishlar ichinda rutbasi a‘lo Muqim.
Fitratu fazlu balog‘at bo‘lg‘usidur shunchalar,
Ko‘rmadi gardun seningdek shoire aslo, Muqim” [4:86].*

Kamina taxallusli shoir ham Farg‘ona shuarosini ta’rif-tavsif eta turib, Muqimiyning ilmu ma’rifatdagi darajasi xususida mana bunday yozadi:

*Muqimiy ilmi holda, ham yona ilmi qolda,
Maskanlari Xo‘qandda Hazratning madrasasi... [5:66].*

Oshiq Maxdum Muqimiyning “Qil” radifli g‘azaliga nazira qilib, yetti baytli g‘azalida, Ollohdan Muqimiy oxiratini obod etishni so‘raydi:

*Muqimiy turbatini o‘z tajalling birla tobon qil,
Jamoling ko‘rsatib, jannat ichinda shodu xandon qil.
Bahaqqi surai “Yosin”u “Toho”, hurmati “Qur‘on”,
Sochib boroni rahmat ravzai pokin gulsiton qil.
Hamisha hamdu na’t aytur edi ummidi jannatda,
Ko‘rarman deb jamolingni, anga husnung namoyon qil.
Duoyi Oshiqingni ayla maqbuling, Xudovando,*

Muqimiy hamdamin mahshar kunida Shohimardon qil... [6:26].

Ma'lumki, N.Ostroumov Muqimiy biografiyasini to'ldirgan holda 1907-yilda "Devoni Muqimiy" nomli kichik bir to'plam nashr ettirgan[7]. To'plamda Muqimiyning turli janrlarga oid she'riy asarlari va N.Ostroumov so'ngso'zi berilgan. Unda shoir shaxsiyati va faoliyati borasida quyidagicha ma'lumot uchraydi: "Mulla Muhammad Aminxo'ja — taxallusi Muqimiy, xo'qandlik shoir. To'rt yil muqaddam ya'ni 1321-tarixi hijriyda 27-chi safar oyida vafot qilgan... Muqimiy shoir tavallud topib, janob hazrati Kalonning nazari kimyo asarlarig'a manzur qilinib, ul janob anga Muhammad Amin nom qo'yubdurlar. Ul nazari kimyoasarning xosiyati barakotidin ul farzand haddi bulug'ga yetib, tahsili ilmg'a mashg'ul bo'lub, bir necha vaqt Buxoroi sharifga borib, madrasada istiqomat aylab, xatmi kutub qilib, andin so'ngra... o'z vatani Xo'qandg'a kelib, aqron va amsollari nazdida qadri manzilat paydo qilib, otasi vafot qilganda ham aning matruka (qoldirgan) meroslarig'a manzuri nazar qilmay, qalandarona janob hazratning madrasai mutabarrakalaridin (Qo'qondagi "Sohibzoda hazrat madrasasi") bir hujra olib, umrini o'shal madrasada o'tkarmoqni o'zig'a lozim fahmlab, kechalarni uch taqsim qilib, bir taqsimda Kalomi Rabboniy (Qur'oni karim) tilovat aylab, ikkinchi taqsimda juz'iyotdan tab'i nazm ishlarig'a mashg'ul bo'lub, qasida va g'azaliyot, muxammas va muvashshahlar aytib, va bir qismiga, anga inson noilojdur, xobi istirohatga mashg'ul bo'lur ekan. Aksar vaqt mozorotlarga borib, azizlarning ruhi purfutuhlaridin maddad va isti'onat (yordam) tilab va ba'zi vaqt xarobotxonalaridagi parrixta (ojiz, umidsiz) va gulxannishinlar ilan hamsuhbat bo'lub, va gohi ulamo va fuzalo va mashoyixlar majlisig'a borib, alarning suhbatlaridin bahramand bo'lur ekan..." [8: 29].

Ta'kidlash joizki, bu maqoladagi shoir biografiyasiga oid ma'lumot 1910-yilda Toshkentda Porsev litografiyasida "Devoni Muqimiy ma'ahjviyot" nomi bilan nashr etilgan to'plamda ham berilgan. Shundan so'ng barcha muqimiyshunos olimlar o'z tadqiqotlarida bu ma'lumotdan ishonchli manba sifatida foydalanib kelgan. Professor G'ulom Karimov mazkur

maqoladagi fikrlarga davr taqozosi bilan quyidagicha mulohaza bildiradi: “...N.Ostroumovning bergan bahosiga qaraganda, Muqimiy “Qalandarona umrini o‘tkarmoqni lozim” topib, tarki dunyo qilgan, darveshlik tariqatini qabul etgan kishidir... Bunday biryoqlama, ochiqdan-ochiq uydirmadan iborat bo‘lgan xarakteristika, shubhasiz, N.Ostroumov singari burjua olimlarning kayfiyatiga juda mos, hukmron doiralarning manfaatiga esa muvofiq edi” [9:12].

Aslida esa N.Ostroumov maqolasidagi mulohazalar haqiqatga yaqin edi. Buni ikki asosga ko‘ra izohlash mumkin: birinchidan, Muqimiy Qo‘qondagi “Hazrat” madrasasida umrining oxirigacha yashab, u yerda shar‘iy ilmlarni komil darajada egallagan. Bundan tashqari, yuqoridagi xabarda uning tasavvufda maqomga erishgani borasida ham ishora uchraydi. Ikkinchidan, keyingi tadqiqotlardan ma‘lum bo‘lishicha, shoir dunyoparastlikdan parhez qilgan. Dunyo hoyu havaslariga berilmaslik g‘oyalari bilan sug‘orilgan diniy-tasavvufiy asarlar yozgan. Manbalardan shoirning ushbu yo‘nalishdagi asarlari topilishi ham bu fikrni tasdiqlaydi.

Shoirning o‘z asarlari va u haqdagi yuqorida tilga olingan maqolalar shoirning dunyoqarashi haqida yaqqol tasavvur beradi. Muqimiy dunyoqarashini belgilashda mezonni to‘g‘ri tanlash, bunda ijodkorning islomiy-tasavvufiy hayot tarziga doir manbalarga tayanish ilmiy zaruriyatdir.

Shoir dunyoqarashi va tarjimai holi bilan bog‘liq ushbu fikrlar Muqimiy asarlarining mohiyatini chuqurroq o‘rganish, ijodkor dunyoqarashini xolis ilmiy baholash zaruratidan kelib chiqadi. Shoirning turli janrlardagi she‘rlari qatori nazmiy va nasriy maktublari ham uning dunyoqarashini belgilashda alohida o‘rin tutadi. Muqimiy Moskvadagi jiyani Ro‘zi-muhammad Do‘stmatovga yozgan bir maktubida bunday yozadi: “Bechorachilik, podsholik madrasalarning vaqfini olib qo‘ygan, hech bir tarafdin daromad — daxl yo‘q, qashshoqlig‘. Shu sababli xijolat birlan xatlarimiz shundog‘ quruqdan quruq boradur, aybga qo‘shmang” [10:23]. Podsholik tomonidan madrasalar vaqflarining olib qo‘yilishi — islom shariatiga asoslangan boshqaruvning ildiziga bolta urish bilan barobar edi. Muqimiy

Turkiston aholisining qashshoqligi haqida soʻz yuritar ekan, masalaning ayni eʼtiqod bilan bogʻliq ana shu jihatiga alohida urgʻu beradi.

Adabiy manbadagi talqinlarning asliyatga muvofiqligi. Adabiy matn va uning asliyati masalasi matnshunoslikda oʻrganilishi muhim boʻlgan ilmiy muammolardandir. Mumtoz ijodkorlar asarlari matnining asliyatga muvofiqligi ilmiy tekshiruv xulosalarining haqqoniyligini, nazariy jihatdan asosli boʻlishini taʼminlaydi. Jumladan, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Hamza singari shoirlar asarlari shoʻro davri mafkurasi talabiga koʻra tahrir va qisqarishlarga uchragan. Natijada noqis matnlar asosida turlicha biryoqlama talqinlar yuzaga kelgan. Bunday holni Muhammad Aminxoʻja Muqimiy adabiy merosi tadqiqi jarayonida ham kuzatish mumkin. Maʼlumki, shoir ijod namunalari yuzasidan koʻplab tadqiqotlar yaratilgan. Aksar hollarda ulardagi talqinlarda asliyatdan uzib olingan matnlarga tayanilgan. Bu esa, shoir asarlarining bir tomonlama, ilmiy asosga ega boʻlmagan talqinlari yuzaga kelishiga sabab boʻlgan. Natijada shoir nazmiy merosi oʻzining asl mohiyatidan uzoqlashtirildi. Ijodkor asarlari gʻoyaviy tahrirga uchradi, qisqartirildi, hukmron mafkuraga muvofiq kelmaydigan aksar sheʼrlari manbalarda qolib ketdi. Bu esa, oʻz navbatida, shoir adabiy merosini birlamchi manbalar asosida xolis va haqqoniy oʻrganish zaruratini kun tartibiga qoʻyadi.

Bunday holni Muqimiyning “Dar mazammati zamona” sarlavhali ijtimoiy-siyosiy mavzudagi sheʼri misolida ham kuzatish mumkin. Oʻn yetti baytdan tarkib topgan sheʼr matni Muqimiy asarlari nashrlarida oʻn baytga keltirilgan boʻlib, yetti bayti qisqartirilgan. Bu esa shoirning chor mustamlakasiga boʻlgan tanqidiy qarashi yashirilishiga olib kelgan. Nashrlardan tushirib qoldirilgan sheʼrning ikkinchi bayti Muqimiyning 1325 raqamli dastxat bayozida (120^a-sahifa) quyidagicha keladi:

*Toʻlib cherkas, qizilbosh, armanilar shabrimiz ichra,
Musulmonlar tahipo, yaxshilar koʻzdin nihon boʻldi.*

Xuddi shunday holni shoirning “Toleim” radifli sheʼri misolida ham koʻrish mumkin. Gʻazal Muqimiy asarlar toʻplamining eng soʻnggi nashri-

da (138-sahifa) 5 bayt bo'lib kelsa, 7521 raqamli Muqimiy dastxat bayozining 51^a-sahifasida esa 6 bayt. Tushirib qoldirilgan misralar quyidagicha:

*Sog'inib Hazrat afandin ko'rgali borsam agar,
Soate, subbatlarin qilmas muyassar toleim.*

Bu baytda Muqimiy Sohibzoda Hazrat afandini ko'zda tutgan. Ma'lumki, shoir yashagan Qo'qondagi "Hazrat" madrasasi shu kishi nomiga qurilgan. Shoir ijodini dinga qarshi qo'yib talqin qilinganini e'tiborga olsak, bu baytning tushirib qoldirilishi sababi o'z-o'zidan ma'lum bo'ladi.

Umuman, shoirning lirik va ijtimoiy-siyosiy mavzularidagi aksariyat asarlari matni asliyatga muvofiq emas.

Adabiy-estetik tafakkurning bugungi globallashuv davridagi takomiliga ijodkor asarlari ta'siri. Muqimiyning manbalardan yangi aniqlangan aksar g'azal va muxammaslari mohiyatan diniy-tasavvufiy g'oyalarning badiiy talqiniga bag'ishlangan. Ularda shoir she'rlar mazmuniga zulm va bid'atning jamiyat uchun ofat manbai ekani, adolatni ulug'lash kabi g'oyalarni singdirib yuborgan.

Hajv jamiyatdagi illatlarni fosh etish orqali ularni muolaja etishga qaratilgani bilan alohida ajralib turishi isbot talab qilmaydi. Boshqacha aytganda, hajv — jamiyat uchun oyna. Bu oynada yutuqlar ham, nuqsonlar ham ochiq-oydin aks etadi. Muqimiy ijodida hajvning yetakchi o'rin tutishi sababi shunda. Shoir hajviy asarlarining asosiy g'oyasi zamonasidagi adolatsizliklarni, chor hukumatining milliy davlatchiligimizga, azaliy qadriyatlarimizga zid siyosati mohiyatini ochib ko'rsatish, bu orqali millatga o'zligini anglatishdan iborat edi. Bu turdagi asarlarida Muqimiy shariat qoidalarining mustamlakachilar tomonidan poymol etilishi, oqibatda xalqning ma'naviy-axloqiy ildizlaridan tobora uzoqlasha borishi, umuman, millatning shunday ayanchli ahvolga tushib qolgani sabablarini butun mohiyati bilan badiiy talqin etadi. Jumladan, muxammas janridagi "Darig'o mulkimiz" sarlavhali she'r Muqimiy asarlar to'plamining sovet davridagi eng so'nggi nashrida [11, 356]. 6 band, asliyatda esa 8 band. Ikki band hukmron mafkura qolipiga muvofiq kelmagani uchun tushirib

qoldirilgan. Bundan tashqari, muxammasning deyarli barcha bandlaridagi misralar tahrirga uchragan. Shundan soʻnggina joriy nashrlarga kiritilgan. Natijada shoirning chor mustamlakachilariga nisbatan tanqidiy qarashlari oʻquvchi eʼtiboridan chetda qolgan. Muxammasning birinchi bandida ayni hol kuzatiladi.

Joriy nashrlarda:

*Darigʻo, mulkimizning sobibi ahli sharor oʻlmish,
Shariat hukmi qozilar qoʻlida purgʻubor oʻlmish,
Ba joyi amri maʼruf, kori munkar oshkor oʻlmish,
Hakimu olimu sobibfasohat xoru zor oʻlmish,
Bu kunda kimki iymonin sotar ul eʼtibor oʻlmish.*

Asliyatdan joriy imloga tabdil qilganda: [12: 16].

*Darigʻo, dini islom hokimi ahli kifor oʻlmish,
Shariat koʻzqusikim kufr gardidin gʻubor oʻlmish,
Ba joyi amri maʼruf nahyi munkar oshkor oʻlmish,
Sayid, sodotlar behurmat-u, koʻp xoru zor oʻlmish,
Bu kunda kimki iymonin sotibdud, eʼtibor oʻlmish.*

Koʻrinadiki, sheʼr butunlay teskari tahrir qilingan. Natijada shoirning tanqidi mustamlakachilarga emas, din peshvolariga, qozi-yu boylarga qaratilgan boʻlib qolgan. Aslida, shoirning maqsadi bunday boʻlmagani maʼlum. Bu misralarda shoir “*Shariat koʻzqusikim kufr gardidin gʻubor oʻlmish*” — deya sayid, sodotlar behurmat ekanidan iztirob chekadi. Muxammasning keyingi bandlari ham gʻoyaviy tahrirdan oʻtkazilgan.

Umuman, muxammasning barcha bandlaridagi fikrlar zamon adolatsizliklari haqida. Shoir dunyoparast boʻlmay, oxirat — uqbo gʻami bilan yashagan komil musulmon edi. Lekin bu fikr uning tarkidunyochilikka moyil ekanini anglatmaydi. Muqimiy dunyoni emas, dunyoga muhabbatni tark etish haqida yozgan. Zero, dunyoparastlik odamni asl mohiyatidan uzoqlashtiradi. Dunyo matohiga boʻlgan hirs insonni jinoyatga, har qanday yoʻl bilan boʻlsin, boylilik toʻplashga intilish tuygʻusini paydo qiladi. Bugungi globallashuv zamonida yosh avlod qalbida mol-dunyoga emas, insoniy

kamolotga bo'lgan muhabbat tuyg'usini uyg'otish jamiyat ravnaqiga to'siq bo'layotgan aksar illatlarning oldini olishi aniq. Bu hol adabiy merosning, Muqimiy singari faylasuf shoirlar asarlarining bugungi kun uchun ahamiyatiga dalil bo'la oladi.

Umuman olganda, XIX asr oxiri — XX asr boshlari Qo'qon adabiy muhiti va Muqimiy ijodini yuqoridagi tamoyillar asosida o'rganish maqsadga muvofiqdir. Muqimiy hayoti va ijodi haqida ko'plab tadqiqotlar yaratilgan. Afsuski, sho'rolar davrida bajarilgani bois talqinlar biryoqlama va tendensioz xarakter kasb etdi. Shoir asarlari aksar hollarda davr mafkurasiga moslab tahrir etildi, ayrim asarlari manbalarda qolib ketdi. Shu bois Muqimiy adabiy merosi tadqiqidan avval uning shaxs sifatidagi dunyoqarashini o'rganishda ilk ma'lumot beruvchi manbalar tahlili muhim ilmiy qimmatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. ва бошқалар. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти дарслиги. — Т.: Маънавият, 2004. -Б. 31.
2. Имомназаров М. Академик Азизхон Қаюмов мактаби. — Т.: Mumtoz so'z, 2010. -Б.131.
3. Юсупов Ш. Тарих ва адаб бўстони. — Т.: Маънавият, 2003. — Б. 68.
4. Жўрабоев О. Фитрату фазлу балоғат бўлғусидур шунчалар. // Тафаккур. 2003, 3-сон. — Б. 86.
5. Муқимий ҳаёти ва ижоди. (Монография) — Т.: Адабиёт ва санъат, 1970. — Б. 96.
6. Жўрабоев О. Ошиқ Махдум ким? // Соғлом авлод учун, 2010. №8 . —Б. 26.
7. “Дивани Муқимий”. Из дивана Муқими, Ферганского поэта. Издал Н.Остроумов. Т.: 1907 г.
8. Ўз ФАШИ, №10119 рақамли тошбосма баёз, — Б.30- 29.

9. Каримов Ғ. Муқимий ҳаёти ва ижодини ўрганиш тарихидан. Ўрта Осиё Давлат университетининг илмий асарлари. Ўзбек адабиёти. Янги серия, 15 китоб. — Т.: Ўқитувчи, 1957. — Б.12.

10. Каримов Ғ. Муқимий. Асарлар тўплами. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. — Б. 23.

11. Мадаминов А. Янги баёз, Т.: 1997, 16-бет. Бу шеър матни А.Турдиалиев хизмати билан нашр этилган “Боғ аро” номли тўпланда тузатилган (Т.: Akademnashr, 2010. — Б.243).

“BOBURNOMA”DAGI BA’ZI TAFSILOTLAR HAQIDA

Hoshim AHMEDOV,

*Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asaridagi ikki jihatga e’tibor qaratiladi. Birinchisi — asar boshida Farg’ona hududi tog’larida uchraydigan tobulg’u daraxti va Buxoro olxo’risi haqida bo’lsa, ikkinchisi — Bobur hukmdorligi yillarida uning yonida eng ko’p bo’lgan shaxslar haqida. Bularda o’qirman uchun ikki jihat muhim: Zahiriddinning vatanga bo’lgan muhabbati hamda katta davlat (imperiya) tuzishda sadoqatli, vafodor va halol, ishonchli kishilarning yonida bo’lishi.

Kalit so’zlar: *Zahiriddin Muhammad Bobur, “Boburnoma”, tabiat tasviri, shaxslar ta’rifi.*

Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodi hamisha va hamma vaqt odamlarni qiziqtirib kelgan, chunki rost so’z, yana hukmdorning o’z iqrorlari baribir qiziq tuyulaveradi. Chunki tarixdan ma’lumki, deyarli barcha hukumatbardorlarning boshidan o’tkazganlari-yu odil yoki zolim ekanli-

MUNDARIJA	
Odamiylik mulkining sarkori	5
USTOZGA EHTIROM...	
Shuhrat SIROJIDDINOV. Ilm fidoyisi	10
Zohidjon SODIQOV. Sodiqlik timsoli	12
Komiljon ABDULLAYEV, Komiljon PAYZIYEV. "Shohnoma"ning shuhrati qadar	17
Jasurbek MAHMUDOV. Ulug' ustoz uslubi	24
Marg'uba ABDULLAYEVA. Oltin olma, duo ol	29
Mo'minjon Sulaymonov. Umr vafo qilsa...	33
Karomat MULLAXO'JAYEVA. Serzavq olim va ustoz	37
E'tiborxon G'OYIBBOYEVA. Otamdek aziz inson	41
Ozoda TOJIBOYEVA. Daryodil ustoz	46
Husnigul JO'RAYEVA. Hamidjon Homidiy ilmiy-ijodiy faoliyatining tadqiqiga doir mulohazalar	51
Zilola SHUKUROVA. Metin iroda	57
Matluba JABBOROVA. Ustozlik uslubi	60
Dilafroz NAZAROVA. Ibrat timsoli	63
Quvonchbek MAMIRALIYEV. Duogo'y ustoz	67
Dilorom HAYITBOYEVA. Topilmas olim	70
I SHO'BA. HAMIDJON HOMIDOVNING ADABIYOTSHUNOSLIK FAOLIYATI	
Islomjon YAKUBOV. Ilm- ma'rifatga hamdam alloma	74
Tozagul MATYOQUBOVA. Yetuk olim va ma'rifatparvar ustoz	80

Sohiba UMAROVA. Hamidjon Homidiy ilmiy-tadqiqot mezonlari	85
Anora TEMIROVA. Navoiy ijodidagi xalqonalik Mallayev talqinida	89
Rohatoy SHERALIYEVA. Hamidjon Homidiy zamondoshlari nigohida	94
Fotima DAVLATOVA. Hamidjon Homidiy adabiy merosi – soʻnmas shamchiroq	101
Mahliyo TOʻRAQULOVA. “Namangan adiblari” kitobining ilmiy-maʼrifiy qimmatini	106
Muhabbat YUSUFALIYEVA. Qardosh xalqlar adabiyotining mohir tarjimoni	111
II SHOʻBA. “AVESTO” VA “SHOHNOMA”NING OʻZBEK ADABIYOTIGA TAʼSIRI	
Шодмон ВОҶИДОВ, Гулшарй ШАРИФОВА. Внемли наставлению Хафиза, Хожа, и иди – твори добро...	118
Tohir SHERMURODOV. “Avesto” – insoniy ijod mahsuli	130
Ozoda TOJIBOYEVA. “Shohnomayi turkiy” manbalari	144
Matluba JABBOROVA. “Avesto”da anʼnaviy obraz talqini	151
Sevinch YOQUBOVA. Anʼnaviy timsol va poetik vositalarning tarixiy-adabiy asoslari	162
III SHOʻBA. OʻZBEK MUMTOZ ADABIYOTINING MANBALARI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI	
Margʻuba ABDULLAYEVA. “Maqsad ul-atvor” dostoni gʻoyaviy-badiiy xususiyatlari	170
Quldosh PARDAYEV. XIX asr oxiri – XX asr boshlari Qoʻqon adabiy muhiti va Muqimiy ijodini oʻrganishning metodologik asoslari	177
Hoshim AHMEDOV. “Boburnoma”dagi baʼzi tafsilotlar haqida	188
Zilola SHUKUROVA. Qoʻqon xonligida tuzilgan bayozlarda erk-ozodlik mavzusining yoritilishi	194

Iroda ISHONXANOVA. Bertels “Layli va Majnun” haqida	201
Nasiba JO‘RAQULOVA. Bobolarning tarbiya usuli	207
Dilafruz NAZAROVA. Shakliy mushtaraklik va badiiy mahorat	212
Sardor JO‘RAQULOV. Jadid qit’anavisligi va janr takomili	217
Husnigul JO‘RAYEVA. Husayniy she’riyatida Alisher Navoiy siymosi talqini	227
Elnura QURBONOVA. Lirik matn, obraz va ma’no mushtarakligi	232
Shohista NAZAROVA. XIX asr Xorazm shoirlari ijodida muxammasnavislikning badiiy va estetik qiyofasi	238
Mohinur DONIYOROVA. Fitratdan So’fi Olloyorgacha: turkona uslubning tarixiy-nazariy talqini	242
O’g’iLOY NE’MATOVA. Haydar Xorazmiy “Maxzan ul-asror” dostoni va sharq didaktik-falsafiy g’oyalarning uyg’unligi	246
Dilorom HAYITBOYEVA. Ubaydiy ruboiylarida badiiy tasvir vositalarining qo’llanilishi	252
O’tkirbek MUHAMMAD SOBIR. Onalar hurmatining nazmiy aks sadosi: arba’in she’riyatida ilohiy qadr	259
Sayyora SODALIYEVA. Sharq she’riyatida g’azal janrining shakllanishi va taraqqiyoti	265
Umriniso RAHIMOVA. Badiiy adabiyotda Simurg’ obrazining tadrijiy takomili	270
Aziza XUSNUTDINOVA. O’zbek adabiy merosida xalq o’g’zaki adabiyotining ahamiyati	277
Saodat SAPAROVA. Tasavvufiy adabiyotda Uvays Qaraniy timsoli va unga berilgan ta’riflar	284
Rahbaroy SINDAROVA. Mumtoz adabiyotda masnu’ she’rlar	290
Marg’uba XUSAINOVA. “Boburnoma”da tasviriy san’at janrlarining shakllanishi va badiiy ifoda xususiyatlari	296
IV SHO‘BA. SHARQ ADABIYOTIDA TAZKIRANAVISLIK	

Mubora OMANOVA. Hamidjon Homidiy tazkiranavislar davomchisi	304
Hulkar SULAYMONOVA. Abu Mansur Saolibiy tazkiralarda Abu Bakr Xorazmiy zikri	308
Sevara PARMONOVA. “Nasoyim ul-muhabbat”da ustoz-shogirdlik an’analarning tasavvufiy talqini	314
Shaxodat XASANOVA. Zamonaviy she’riyatda arba’inchilik an’anasi	318
V SHO’BA. O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISHNING ZAMONAVIY YECHIMLARI	
<i>O‘ZBEK ADABIYOTI:</i>	
Muhayyoxon HAMIDOVA. Shukur Xolmirzayev nasrida zamonaviy yozuvchilik maktabining o‘ziga xos ko‘rinishlari	324
Shoira ISAYEVA. Adabiyot darslarida ruhiyat masalalariga yangicha yondoshuv	329
Yulduz TURDIYEVA. Luqmon Bo‘rixonning “Xizr ko‘rgan yigit” qissasida kinoya	337
Bahora RAHIMOVA. Hozirgi o‘zbek romanlarining yetakchi belgilari	342
Moxichehra MUXAMMADIYEVA. Omon Matjon ijodida “Qush yo‘li” dostonining poetik-falsafiy talqini	353
Shohruh TURSUNMURODOV. Azim Suyunning “Sarbadorlar” dostonida tarixiy koloritdan foydalanish masalasi	360
Xumora JO‘RAQULOVA. “Mirtemir” ma’rifiy-biografik romani poetikasi xususida	365
Dilobar NOMOZOVA. Rauf Parfi she’riyatining o‘ziga xos xususiyatlari	370
Nigora BOTIROVA. O‘lmas Umarbekovning “Qiyomat qarz” hikoyasini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar	376
Rayhon NORQULOVA. O‘zbek adabiyotida ustoz-shogird an’analari: Said Ahmad xotiralarida Anvar Obidjon obrazi	381

Feruzza USMONOVA. “O‘tkan kunlar” romanida uchraydigan she‘riy parchalarning matniy-qiyosi	385
Zarnigor QOBILOVA. Hozirgi o‘zbek nasrida ayollar obrazi talqini	389
Gulzoda SAFAROVA. Baxtingacha va baxtindan keyingi romanga oid nazariy qarashlar	393
Kamola EGAMBERDIYEVA. Hikoya janrining vujudga kelishi va taraqqiyotida jamiyatning ahamiyati	398
Sitora O‘KTAMOVA. O‘zbek bolalar adabiyotida hajviy janrning nazariy asoslari	404
Nafisa TUXSANOVA. Shayboniyxon ijodining Turkiyada o‘rganilishi	409
Kumush ABDURAZAQOVA. Jaloliddin Manguberdi obrazi Temur Po‘latov talqinida	415
Saida RASULOVA. Satrlar qatida o‘rmlayotgan chumolilar...	423
Munisa TOSHEMIROVA. Epik asarlarning mumtoz adabiyotdagi ahamiyati va o‘rni	428
Gulnoza SALIMOVA. “Mubtalo” hikoyasining g‘oyaviy-badiiy jihatlari	438
Madina TURG‘UNPO‘LATOVA. Hamid Olimjon – ko‘p qirrali faoliyat sohibi	441
Mo‘tabar AXMEDOVA. Xizr obrazi va uning badiiy adabiyotda tutgan o‘rni	446
<i>ADABIYOT O‘QITISH METODIKASI:</i>	
Roza NIYOZMETOVA. Yoshlar tarbiyasida adabiyotning o‘rni va ahamiyati	458
Saodat QAMBAROVA. Yozuvchi – asar – o‘quvchi muloqotida an’anaviy va zamonaviy yondashuvlar uyg‘unligi	462
Mahfuza TO‘YCHIYEVA. Detektiv asar o‘rganish tajribasidan	468
Okila TURAKULOVA, Mastura QULMURODOVA. Talabalarda badiiy asarlarni tahlil qilish orqali milliy o‘zlikni rivojlantirish	473